

КУЛТУРНИ ПРАКТИКИ ЗА ПРИЕМАНЕ НА РАЗЛИЧИЕТО (ДРУГОСТТА)

Мая Горчева

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме: Статията представя приемането на различието през базисни категории на общуването, като толерантност, комуникативно действие и диалог. Тази проблематика се проявява в многобройни аспекти – в теорията, във всекидневните обмени или медиите. Изкуството и естетическите практики имат важната роля на медиатор, който превежда идеите от теоретичен план в непосредственото битово и визуално обкръжение и развива диалога с далечния друг чрез сетивни форми. Тези практики спомагат за опознаването на различието, а от друга страна, различието стимулира творчески проекти.

Ключови думи: другост, толерантност, световна литература, фолклорна традиция, дизайн.

Въведение

През последните десетилетия проблемът за другостта и другия (другите) се очертава като водеща тема в хуманитаристиката, но едновременно с това непрекъснато изниква в житейски ситуации във всекидневието и се обсъжда в медиите. Може да се каже, че полето му се формира от насладването на битово с теоретично и медийно равнище. Проявленията му имат конкретно реално-битово измерение в популярните нагласи и поведение, които са паралелни с теоретичното му моделиране и административно-законодателното му регулиране. В статията ще въведем понятието за различието като принцип на общуването през категориите за толерантност, комуникативно действие и приемане през диалога, като фокус към специфични тенденции в днешните културни и естетически практики за приемането на различието тъкмо в този план на жизнената среда и непосредственото общуване.

Формите на широко разпространените културни практики разкриват обществени нагласи към различието и същевременно самите те създават среда, в която се търси практическо решаване на проблема за разбирането и приемането. Именно в тези обмени проблемът за другия и другостта става видим – и тъкмо на това ниво, на първо място, трябва да се търси преодоляване на негативните реакции на неприемане.

Основни понятия и теоретична рамка

Етическият кодекс на разбирането на другия и другостта стъпва на няколко основни категории, като толерантност, признание чрез диалог и мултикултурализъм. Категорията на толерантността, изведена от мислителите на Просвещението като морално-етичен принцип на общуването, е залегнала в юридическата и държавно-политическата уредба на днешните общества¹. Определението за толерантността, което поставя в своя „Философски речник“ Волтер, остава в сила и за днешните етически норми:

„Що е толерантност? Това е свойство на човечността. Ние всички сме изпълнени с грешки и слабости. Нека взаимно си прощаваме нашата глупост; това е основен закон на човешката природа“².

Темата за различието има дълга история на теоретично обработване от просвещенските мислители към комуникативната теория на Юрген Хабермас, което завършва с конкретни практически изпълними осъществявания, самите те до такава степен потопени в конкретни реакции според контекста, че претенцията за еднозначно постулиране на еднозначни правила и регламент се обезсмисля. Разбирането на другия е категория от практическата сфера. Съществуващите напрежения и конкретните политики са пряко свързани с търсенето на цялостно разбиране за принципите на изграждане на демократичното общество, за основополагащите етични опори и за процедурите му за постигане на консенсус и съвместно действие.

През XX век редица разработки на Юрген Хабермас утвърждават първостепенното значение за социалния интегритет на комуникацията и на комуникативното действие – „типът социално действие, което се характеризира чрез симетрична, насочена към разбирателство употреба на речеви действия“³. Чрез самото протичане на дискурса и чрез самата комуникация се осъществява включването на другия (другите). Диалогът осъществява моралните ценности, като взема предвид всички светогледни различия и прокарва мостове между тях. Така се очертава разбирането за политическото действие като включване и съвещание (инклузия и делиберация). В политическата публичност конфликтите се решават на базата на „делиберативната политика“, която чрез делиберация (обмисляне, обсъждане) води към съвместно равнопоставящо действие. Така Хабермас вижда формирането на колективното мнение чрез демократични процедури,

чрез които се утвърждават нов граждански етос и политически принципи.

В този комуникативен аспект вижда признанието и разбирателството и Цветан Тодоров:

„Всъщност само като говоря на другия (не със заповеди, а водейки диалог с него), аз го признавам в качеството му на субект, подобен на мен самия“⁴.

„За да бъде ефикасен, диалогът трябва да се подчинява на двойно изискване. От една страна, трябва да признава различието на гласовете, ангажирани в обмена на мисли, и да не предпоставя, че единият е олицетворение на нормата, докато другият представлява отклонение, изостаналост или зла воля. Ако не сме готови да се усъмняваме понякога в собствените си убеждения и догми, да се поставяме временно в перспективата на другия – с риск да констатираме, че той има право, – диалогът не може да се състои. От друга страна обаче, той не може да стигне до никакъв резултат, ако участниците не приемат някаква обща формална рамка на своята дискусия, ако не се обединят за природата на допустимите аргументи и за възможността да търсят заедно истината и справедливостта.“⁵

В съвременността принципът за разбиране на другия заляга в основата на мултикултурализма – категория, с която се описва етническото и културно разнообразие на модерните индустриални и технологично развити общества. Налага я на общественото внимание философът Чарлз Тейлър в началото на 90-те години на XX век⁶, макар реалното осъществяване на мултикултурализма да е предмет на нестихващи дискусии. Днес човечеството отдавна е обърнало гръб на схемите, които издигат първенството на една група. Още от Просвещението насам започва да губи авторитет европоцентризмът.

Констатацията за мултикултурността като характеристика на модерното общество върви едновременно с изработването на „политики на признанието“. Мултикултурността промени и традиционното разбиране за съотношението между „център“ и „периферия“ на културата, тъй като с преодоляването на абсолютната власт на високите престижни образци и на центъра вниманието се фокусира към културния принос на малките групи от „периферията“, към маргиналното. Вече бяхме свидетели на крайности в двете посоки. Маргиналното бе натоварено с високи очаквания, които няма как да изпълни. И ако не може да подмени каноничните разкази, то играе

изключително важна роля за преосмисляне на ценностите им. В сферата на културните практики то е показало нееднократно приноса си като стимулатор за естетическо новаторство. Тъкмо на това обогатяване се дължи мощното възможване на днешната джазова и рок музика, както и редица естетически и чисто дизайнерски открития, без които не можем да си представим днешното европейско изкуство или битова среда, например отпечатването на примитивния стил в постимпресионизма (срв. Пол Гоген) или усвояването в съвременното обзавеждане на тапета и дамската от тъканите в индийските и китайските интериори.

От друга страна, мултикултурността като принцип на социална организация акцентира върху съхраняването на специфичното за общността. Вместо върху индивида и неговите избори вниманието е насочено към общността и своеобразието ѝ, чието запазване е предмет на целенасочени усилия. Това своеобразие получава признание, но то се изолира и крие рисковете на гетоизацията – да остане като затворено цяло.

Социални и естетически практики

Опазването на културното своеобразие и защитата на равнопоставеността на малцинствените общности могат да разчитат на множество държавни или публични институции и организации. Може да проследим продълженията им в политиките на различни държавни институции, които създават условия да не се допуснат дискриминация и сегрегация на определени групи, и които съблюдават за опазването на правата им. Вън от тази регламентирана подкрепа толерантността се установява през индивидуална и колективна готовност за приемане. Сред факторите за изграждането на такава обществена нагласа с най-голяма ефективност и обхват са институционализираните чрез образованието практики, както и медийната информация.

Образованието е една от сферите с най-голям обществен резонанс. Обществени дебати будят въпросите, отнасящи се както до темите и текстовете, включени в учебното съдържание и в учебниците, така и до организацията на учебния процес и равния достъп. Открит остава и въпросът как да се намери баланс между интеграцията и гетоизацията в образователните политики – дали да се откриват предназначени за малцинствата училища с адаптирана към етнокултурната специфика програма и методика на преподаване, или маргиналните групи да участват в общата рамка.

Ролята на медиите излиза на преден план в случаите, когато възникват кризисни ситуации, изискващи бърза реакция и формиране

на обществен консенсус. Освен че са натоварени да дават актуална информация и да осветляват многостранно фактите, те са и важни транслатори на етични модели. Изнесените в медиите гледни точки дават насоки и за колективните настроения.

Спрямо тях с дългосрочен ефект е утвърждаването на ценности през естетическите практики. Предаването през културни форми знание за другия се отлага в общите представи и незримо прониква във всекидневните представи или среда. Както отбелязва и Цветан Тодоров, опознаването е първата стъпка, за която важен принос могат да имат различни културни политики⁷.

Опознаването на Другия/другото като първа стъпка на приемане тръгва от традицията и отличителните фолклорни обичаи или словесност. Тук влиза и овладяването на езика, неотменна част от което е запознаването с характерните идиоматични изрази, поговорки и пословици, при които колкото екзотично е своеобразието, толкова впечатляващи са средствата. Обучението по чужд език включва овладяване на поредица от граматични правила и лексика. Но езикът остава неразбираем, ако освен това не се изградят компетенции за уместните езикови употреби, за приетите речеви норми и етикет, а усвояването на различните стилове (стилови регистри) на езика означава да се овладеят различни социални нива на колективния живот на езиковата общност. Не е достатъчно да се знаят всевъзможните синоними на една дума, а е нужно да се знае в кои случаи кой от тези синоними да бъде избран.

Другостта става близка и разбираема чрез литературните разкази, чието въздействие се основава на единството на познавателно съдържание и емоционално съпричастие: информацията за другия се поднася едновременно с увлекателна интрига и изграждане на човешки характери, които печелят читателското съпричастие и превръщат срещата с другите в лично изживян емоционално акт. Четенето и коментарът на литературни разкази разкриват различни модели на свят и осигуряват една напълно достъпна техника за учене на размислие. В този план незаменима роля играят литературното образование и поставянето на акцент върху разглеждането на образи на чужденци и на други културни модели в канонични за националната литературна традиция произведения.

От Романтизма (XIX век) насам се утвърждава една линия на пиетет към националното своеобразие и култ към фолклора. В развитието си модерната литература като медия показва различни типове. Осмислянето им и критическото им разглеждане способстват за опознаването и интерпретирането на Другия и различието. Темата за Другия присъства в различни литературни жанрове – от неутрално-

информативните сведения в исторически или географски описания до поетически възхвали или сатири. В повествованието въвеждането на фигурата на чужденец често пъти е сигнал за излизане от коловозите на познатото и за нова проблематика. Читателски интерес будят сюжетите за далечни страни и култури, за културното им своеобразие, наред със съпричастие към политическите им изпитания. Ориентирани именно към запознаване с екзотичния друг са пътеписите и документалните разкази (срв. пътеписите на Борис Шивачев за Южна Америка).

В разнообразието от писателски почерци в съвременната литература се очертава линията на „световната литература“, която извежда на преден план именно етнокултурното различие. В теоретичен план понятието за световна литература е обект на специален интерес в съвременното българско литературознание (Амелия Личева [2]). Многообразието на авторски почерци е представено и в поредица конкретни изследвания, в които прави впечатление, че проявленията на световната литература се осмислят през базисната метафора за българската култура като „мост“ в пространството „между Изтока и Запада“ – срв. Магдалена Костова, „По шевове на литературата (Между Изтока и Запада – граници и идентичности)“ [3]; Евдокия Борисова, „На ръба на Изтока и Запада. Романите на Орхан Памук“ [4].

Важен фактор за създаването на общо споделени нагласи за приемане на другия е появата в превод на български език на знакови за етнокултурното различие творби, които демонстрират кръстосания прочит на своето през чуждото и проектирането на своеобразния културен прочит върху утвърдени за западния канон творби, ценности или реалии, срв. книгите на Азар Нафизи „Да четеш „Лолита“ в Техеран“ (прев. Ваня Томова, Сиела: 2003) или „Република на въображението“ (прев. Ваня Томова, Сиела: 2018); Кадер Абдолах, „Salam, Европа“ (прев. Николина Сиракова, Панорама, 2018).

Едно от най-мощните средства за връзка между отделните култури е музиката, която действа много по-силно, тъй като нейното послание няма нужда от превод и въздейства върху емоциите. Може да се каже, че отдавна съществува всеобщо споделен интернационален стил, в който дори музиковедите трудно биха могли да отделят по етнически белег всички компоненти. Интересът към малките музикални традиции поражда феномена на *World music*: изградени върху традиционни мотиви музикални пиеси или изпълнения на етномотиви в жанрове на днешната популярна западна музика.

Надезиково единство, наред с разкриване на интеграцията на другото, показват творбите на съвременното изкуство. В

произведенията на изобразителното или приложното изкуство различията буквално „се вижда“, но то е вградено в нова естетическа система. Вливането на етнокултурната специфика в непосредственото обкръжение на своето може особено отчетливо да се види в оригиналните предложения на днешните дизайнери. Впечатляващо е, че дори в проекти, които са концептуални и разгръщат единна авторска идея, елементът на другостта става централен не като заемка, а като осъзнаване на културен модел, сроден с ценности, които дизайнерът желае да утвърди. В културната практика на далечния народ се вижда принцип за осмисляне на своята битова среда и своето отношение към средата. Такъв пример отбелязва и коментира изследователката на дизайна на XX век Биляна Калоянова [5] с проекта *Chairless* на швейцарската компания „Витра“, инспириран от техниката на индианците Айорео за седене с увиване на тялото с лента. За европейския дизайнер по-важен от самия продукт е принципът за използване на достъпни подръчни средства, като една лента, за да се създадат безкрайно много седнали пози на тялото.⁸ Важен е и социалният акцент в проекта, тъй като процент от продажбите се дарява на фондация, подпомагаща индианското население, което го е вдъхновило.

Изводи/Дискусия

Изкуството и естетическите практики имат важната роля на медиатор, който „превежда“ идеите от теоретичен план в непосредственото битово и визуално обкръжение и развива диалога с далечния друг в собствената рефлексия и самоопределяне. През естетическите практики може да се проследи все по-широкото проникване на културни влияния и въвеждането на темата за другия. Със своята разностранност творчеството съдейства за опознаването на черти от различния свят, разширява собствената битова среда и разкрива своеобразни индивидуалности. Наред с това различията стимулират собствените творчески търсения и тласкат към откриване на нови форми.

Бележки

¹ Срв. Джон Лок и неговото „Писмо за толерантността“ (John Lock. A Letter concerning Toleration, 1689). За по-пълнен исторически преглед: Уолзър, М. „За толерирането“. Прев. М. Канушев. София: Критика и хуманизъм, 2007, с. 14.

² **Volter.** *Filosofski rechnik.* Prev. St. Atanasov. Varna: Georgi Bakalov, 1982, s. 369 i sl.
[**Волтер.** Философски речник. Прев. Ст. Атанасов. Варна: Георги Бакалов, 1982, с. 369 и сл.]

³ **Habermas,** Yu. *Komunikativniy razum.* Prev. St. Yotov. Sofiya: Kritika i humanizam, 2021, s. 29.

- [Хабермас, Ю. Комуникативният разум. Прев. Ст. Йотов. София: Критика и хуманизъм, 2021, с. 29.]
- ⁴ **Todorov**, Tzv. Zavladyaneto na Amerika. Prev. St. Atanasov. Sofiya: UI "Sv. Kliment Ohridski", 1992, s. 128 – 129.
[Тодоров, Цв. Завладяването на Америка. Прев. Ст. Атанасов. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992, с. 128 – 129.]
- ⁵ **Todorov**, Tzv. Strahat ot varvarite. Otvad sbblasaka na tsivilizatsiite. Prev. VI. Atanasov. Sofiya: Iztok-Zapad, 2009, s. 287.
[Тодоров, Цв. Страхът от варварите. Отвѣд сблъсъка на цивилизациите. Прев. Вл. Атанасов. София: Изток-Запад, 2009, с. 287.]
- ⁶ **Multikulturalizam**. Izsledvane vurhu politikata na priznavane. Sast. Ami Gutman. Prev. M. Grekova. Sofiya: Kritika i humanizam, 1999.
[Мултикултурализъм. Изследване върху политиката на признаване. Съст. Ами Гутман. Прев. М. Грекова. София: Критика и хуманизъм, 1999.]
- ⁷ **Ролята** на културата като фактор за интеграция на етнокултурни малцинства се разглежда в книгата „Към интегрираща идентичност“ от Мюмюн Тахир [1] (срв. данни с конкретни примери от началото на XXI век, разгледани в Трета глава „Фактори и условия за реализиране на процеса на културната интеграция на етническите общности“, с. 199 – 246).
- ⁸ **Kaloyanova**, B. Kontseptualen i ustoychiv dizayn. Sofiya: Literaturen vestnik, 2016, s. 101.
[Калоянова, Б. Концептуален и устойчив дизайн. София: Литературен вестник, 2016, с. 101.]

References/Литература

- Tahir**, M. Kam integrirashta identichnost. Sofiya: Akademiya za evropeyska kultura „Orfeeva lira“, 2011.
[Тахир, Мюмюн. Към интегрираща идентичност. София: Академия за европейска култура „Орфеева лира“, 2011.]
- Licheva**, A. Svetoven li e „Nobel“? Sofiya: Kolibri, 2019.
[Личева, Амелия. Световен ли е „Нобел“? София: Колибри, 2019.]
- Kostova**, M. Po shevovete na literaturata (Mezhdu Iztoka i Zapada – granitsi i identichnosti). Vlagoevgrad: UI „Neofit Rilski“, 2012.
[Костова, М. По шевовете на литературата (Между Изтока и Запада – граници и идентичности). Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2012.]
- Borisova**, E. Na raba na Iztoka i Zapada. Romanite na Orhan Pamuk. Shumen: Slovesnost, 2011.
[Борисова, Евдокия. На рѣба на Изтока и Запада. Романите на Орхан Памук. Шумен: Словесност, 2011.]
- Kaloyanova**, B. Kontseptualen i ustoychiv dizayn. Sofiya: Literaturen vestnik, 2016.
[Калоянова, Б. Концептуален и устойчив дизайн. София: Литературен вестник, 2016.]

За автора

Мая Горчева е доцент в УниБИТ, където води курсове по европейска култура и социология на литературата. Областите на научните ѝ интереси са модерна култура и литература, компаративистика и превод, текстова критика. Автор е на над 100 статии и студии и девет монографии. Преводач на художествени и литературни текстове и редактор.

За контакт с автора: m.gorcheva@unibit.bg

CULTURAL PRACTICES FOR ACCEPTING DIFFERENCE (OTHERNESS)

Maya Gorcheva

University of Library Studies and Information Technologies

Abstract: The paper discusses the acceptance of difference (otherness) through basic categories of communication such as tolerance, communicative action and dialogicity. The issue is manifold and crucial to theory, everyday exchanges and media. Art and aesthetic practices have the important role of a mediator that translates ideas from a theoretical point of view into the immediate living and visual environment and develops the dialogue with the distant other through sensory forms. These practices help to recognize difference, and on the other hand, difference stimulates creative projects.

Keywords: otherness, tolerance, world literature, folklore tradition, design.

About the author

Maya Gorcheva is an associate professor at ULSIT, where she teaches courses in European Culture and Sociology of Literature. Her research interests include modern literature and culture, comparative studies and translation, and textual criticism. Her research is dedicated to little-known works of some of the most brilliant authors in the new Bulgarian literature – Yordan Yovkov, Geo Milev, Boris Aprilov, etc. She is the author of over a hundred articles and studies, and nine monographs. Another aspect of her work is the collaboration for book projects as a translator or editor.

To contact the author: m.gorcheva@unibit.bg